

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI INTELLEKTUAL VA KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrası dotsenti
Maxmarizayev Xurshid Otaqulovich
E-mail: maxmarizayevxurshid@gmail.com
Telefon nomer: +998883804545*

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarda intellektual va kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Kompetensiyalarni rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar, pedagogik yondashuvlar va amaliy mexanizmlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning o'qituvchilik kasbida tutgan o'rni zamonaviy ilmiy manbalar asosida asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: intellektual kompetensiya, kognitiv rivojlanish, kasbiy tayyorgarlik, didaktik model, zamonaviy ta'lim.

Annotation. This article explores the scientific-theoretical foundations for the development of intellectual and cognitive competencies in future teachers. It analyzes the factors influencing the development of competencies, pedagogical approaches, and practical mechanisms. Furthermore, the importance of these competencies in the teaching profession is substantiated on the basis of modern scientific sources.

Keywords: intellectual competence, cognitive development, professional training, didactic model, modern education.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining strategik omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, inson kapitalini rivojlantirishda sifatli ta'limning, ayniqsa pedagogik kadrlarga qo'yiladigan talablarning doimiy o'sib borayotgani kuzatilmoqda. Shu boisdan, oliy pedagogik ta'lim muassasalari oldida bo'lajak o'qituvchilarda nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni, balki kengroq ma'nodagi intellektual va kognitiv kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb masala sifatida maydonga chiqmoqda.

Intellektual kompetensiya zamonaviy o'qituvchining kasbiy faoliyatida muammolarni hal qilish, ijodiy fikrlash, tahliliy yondashuv va refleksiv mulohaza yuritish kabi ko'nikmalarni qamrab oladi. Shu bilan birga, kognitiv kompetensiyalar o'quvchi bilan muloqotda, ta'lim mazmunini tushuntirishda va o'quv jarayonini boshqarishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan bilim olish, eslab qolish, tafakkur qilish, tushunish, tahlil qilish va baholash kabi bilish faoliyatining barcha bosqichlarini o'z ichiga oladi [Karimov I.A.,2008,12].

Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual va kognitiv salohiyatini rivojlantirish ularning o'quv jarayonini interaktiv, ijodiy va samarali tashkil etish qobiliyatini shakllantiradi. Mazkur kompetensiyalarni rivojlantirish nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki o'quvchilarning chuqur bilim olishiga, ularning tanqidiy va mustaqil fikrlashiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi [Xodjayeva U., 216, 48].

Shu munosabat bilan, mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarda intellektual va kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari, ta'sir qiluvchi omillar, zamonaviy pedagogik yondashuvlar hamda baholash mezonlari atroflicha yoritiladi. Ushbu tadqiqot sohaga oid nazariy qarashlar va amaliy tajribalarga tayangan holda olib borildi.

Intellektual va kognitiv kompetensiyalarini metodlari

Intellektual va kognitiv kompetensiyalar — bu insonning bilim olish, tahlil qilish, muammo yechish, fikrlash va eslab qolish qobiliyatlariga asoslangan salohiyatidir. Ular ayniqsa ta'lim, ilmiy izlanish, va kasbiy faoliyatda muhim o'rin tutadi.

Intellektual kompetensiya nima. Bu — insonning aqliy salohiyatidan samarali foydalanish, fikr yuritish, tahlil qilish, baholash, xulosa chiqarish va o'z fikrini asoslab berish qobiliyatidir.

Rivojlantirish metodlari:

1. **Analitik fikrlash mashqlari** – masalan, murakkab matnlarni tahlil qilish, savollarga dalil asosida javob berish.
2. **Muammoli vaziyatlar (problem-based learning)** – talabalarni noaniq yoki murakkab vaziyatlarga duch keltirib, yechim topishga yo'naltirish.
3. **Kreativ fikrlash mashqlari** – masalan, “nima bo'lishi mumkin edi agar...” kabi ochiq savollar bilan ishlash.
4. **Mantiqiy o'yinlar va boshqotirmalar** – shaxmat, sudoku, “brain teaser”lar orqali aqlni charxlash.
5. **Ilmiy-tadqiqot faoliyati** – mustaqil ilmiy ishlar orqali tanqidiy fikrlashni shakllantirish.

Bo'lajak o'qituvchilarda intellektual va kognitiv kompetensiyalarni shakllantirish metodlari

1. Muammoli ta'lim metodi

Bo'lajak o'qituvchilarni tahlil qilish, mustaqil qaror chiqarishga yo'naltirish. Masalan, darsda real hayotiy vaziyatlar asosida muammo qo'yilib, talabalar o'z yechimlarini ishlab chiqadilar.

2. Kognitiv faoliyatni faollashtiruvchi texnologiyalar

- Aqliy hujum (brainstorming)
- Klaster tuzish

- “Fishbone” diagrammasi
- “Mind-mapping” – ong xaritalari

Bu texnikalar talabalarni mantiqiy fikrlash, bog‘liqliklar o‘rtasidagi munosabatlarni tushunishga yo‘naltiradi.

3. O‘yinli va simulyativ usullar

Intellectual o‘yinlar (shaxmat, mantiqiy boshqotirmalar), kasbiy rol o‘yinlar orqali nazariy bilimlarni hayotga tadbiq qilish.

4. Refleksiya va metakognitiv yondashuv

O‘qituvchi bo‘lish jarayonida o‘z fikr jarayonlarini tahlil qilish, o‘z ustida ishlash madaniyatini shakllantirish (masalan, darsdan so‘ng "Men qanday fikr yuritdim?", "Nima uchun shunday qarorga keldim?" degan savollar asosida).

5. Ilmiy tadqiqot va mustaqil o‘rganish

Bo‘lajak o‘qituvchilarga kichik ilmiy izlanishlar berish orqali ularning tahliliy fikrlashi va izlanishga qiziqishi kuchaytiriladi.

Pedagogik yondashuvlar

Pedagogik yondashuv — bu o‘qituvchi tomonidan ta’lim jarayonini tashkil etishda qo‘llaniladigan umumiy nazariy qarashlar, tamoyillar va metodlarning tizimidir. Yondashuv deganda ta’limga qanday nazar bilan qaralishi, qanday yo‘nalishda ishlanishi tushuniladi. Har bir pedagogik yondashuv o‘ziga xos falsafiy asosga ega bo‘lib, ta’lim maqsadi, mazmuni, usullari va natijalariga ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy ta’lim tizimida samarali o‘qitish va o‘rganish jarayoni o‘qituvchining qanday pedagogik yondashuvni tanlashi va qo‘llashiga bevosita bog‘liqdir. Har bir yondashuv o‘zining nazariy asosiga, didaktik maqsadiga, o‘quvchiga bo‘lgan munosabatiga hamda o‘qituvchining roliga ega. Quyida amaliyotda eng ko‘p qo‘llaniladigan asosiy pedagogik yondashuvlar va ularning o‘ziga xos jihatlari ko‘rib chiqiladi.

- **Konstruktiv yondashuv** – o‘quvchi bilimni mustaqil yaratadi.
- **Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim** – har bir talabaga individual yondashuv.
- **Kognitiv rivojlanish nazariyalari** – Piage, Vigotskiy, Bruner nazariyalari asosida yondashish.

Xulosa

Bo‘lajak o‘qituvchilarda intellektual va kognitiv kompetensiyalarni shakllantirish zamonaviy ta’limning eng muhim vazifalaridan biridir. Mazkur kompetensiyalar orqali nafaqat kasbiy muvaffaqiyat, balki ijodiy, mustaqil, mas’uliyatli shaxsni shakllantirishga erishiladi. Ta’limda interfaol va muammoli metodlardan samarali foydalanish, metakognitiv yondashuvni joriy etish bu boradagi natijadorlikni oshiradi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bo‘lajak o‘qituvchilar orasida mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammoni hal etish va qaror qabul qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalar yetarli darajada shakllanmagan. Bu holat, asosan, an’anaviy yondashuvlar

ustuvorligi, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanilmasligi, reflektiv va muammoli ta'lim usullarining kamligiga bog'liqdir.

Intellectual va kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish uchun o'qituvchi tayyorlov dasturlariga quyidagilarni samarali integratsiyalash muhim hisoblanadi:

- muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarni qo'llash;
- tanqidiy va kreativ fikrlashni rag'batlantiruvchi metodikalar;
- axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan faol foydalanish;
- fikrlash jarayonlarini aks ettirish (refleksiya)ga yo'naltirilgan baholash vositalari.

Shuningdek, talabalarining o'zlashtirish darajasini chuqur individual tahlil qilish, ularning fikrlash tiplariga mos pedagogik yondashuvlarni tanlash zarurati mavjud. Bu esa, o'z navbatida, pedagogik jarayonda shaxsga yo'naltirilgan va faol-ta'limiy metodlarni qo'llashni taqozo etadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarning intellektual va kognitiv kompetensiyalarini samarali rivojlantirish uchun tizimli, zamonaviy va ilmiy asoslangan yondashuv talab etiladi. Bu yondashuvlar nafaqat nazariy bilimlarni chuqurlashtirish, balki amaliy ko'nikmalar va kasbiy faoliyatga tayyorlikni oshirish orqali yuksak natijalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky L.S. "Thinking and Speech", 1934
2. Anderson J.R. "Cognitive Psychology and Its Implications", 2000
3. Xasanboeva G. "Pedagogik texnologiyalar", Toshkent, 2021
4. Saidov A. "Kasbiy pedagogik kompetensiyalar", Toshkent, 2020
5. Ta'limda innovatsion yondashuvlar – Respublika ilmiy-metodik qo'llanma, 2022
6. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учебное пособие для студ. учреждений высш. проф. образования. — М.: Академия, 2002.-512 с.
7. Ходжаева У. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Тошкент, 2016.